

АФОРИСТИКА И ЭПТОНИМИКА

© Я.Я. Иваноў

ПРАБЛЕМЫ ўЛАСНА ЛІНГВІСТЫЧНАГА ВЫЗНАЧЭННЯ ПАНЯЦЦЯ “АФАРЫЗМ”

Звычайна пад афарызмам [1] разумеецца выказванне (пэўнага аўтара або таксама і ананімнага паходжання), сінтаксічна эквівалентнае сказу, у якім сцісла, ёміста, абагульнена і, як правіла, у стылістычна вытанчанай, нярэдка алегарычнай, і высокамастацкай форме адлюстроўваецца закончаная думка павучальнага ці сцвярджальнага характару, пераважна агульназначнай тэматыкі, глыбокага, істотнага і разам з тым вельмі часта дасціпнага ці нават парадаксальнага зместу (параўн. вызначэнні афарызма ў “Brockhaus Enzyklopädie” [Aphorismus 1966], “Encyclopedia Britannica” [Aphorism 1965], “Grand Larousse encyclopedique” [Aphorisme 1966], “Meyers Enzyklopädisches Lexikon” [Aphorismus 1973], “Беларуская энцыклапедыя” [Бурак 1996], “Большая Советская Энциклопедия” [Фюрстенберг 1970] і інш.).

Будучы спецыфічным прадуктам уласцівага чалавеку спосабу пазнання рэчаіснасці праз абагульненне яе асобных прыватных з’яў і разнастайных сувязей паміж імі, афарызм з даўніх часоў і па сённяшні дзень натуральна знаходзіць сваё адлюстраванне ў шмат якіх сферах камунікацыйна-маўленчай дзейнасці, найперш у мове мастацкай літаратуры і фальклору. Акрамя таго афарызмы шырока распаўсюджаныя ў рэлігійна-філасофскіх творах і мове навукі, публіцыстычных і рэкламна-інфармацыйных тэкстах, ужываюцца ў звычайным маўленні і рытарычных прамовах, заканадаўчай практыцы і г. д. Афарызм, будучы эпістэмалагічна складаным аб’ектам, вывучаецца ў тэрмінах многіх дысцыплін гуманітарнага цыклу – найперш тэорыі пазнання [Krüger 1956] і семіётыкі [Черкасский 1978; Мечковская 2002], літаратуразнаўства [Федоренко 1975; Федоренко 1990] і фальклору [Пермяков 1970; Пермяков 1988], фразеалогіі [Гаврин 1971] і лінгвакраіназнаўства [Верещагин 1976; Верещагин 1990], стылістыкі і тэорыі тэксту [Рыбникова 1937, с. 253–258; Янович 2001] і інш. У апошні час з’яўляюцца комплексныя лінгвістычныя апісанні афарызма як літаратурнага тэксту [Королькова 2005].

Разам з тым агульнапрынятага дакладнага вызначэння афарызма (як метамоўнага, так і эпістэмалагічнага) дагэтуль яшчэ не ўсталявалася. Паразумеўня няма не толькі паміж асобнымі прадстаўнікамі тых ці іншых поглядаў або на міждысцыплінарным ўзроўні, але нават і ў межах нейкай

адной галіны ведаў, у тым ліку і на ўзроўні нацыянальных парадыгм навуковага мыслення. Напрыклад, у нямецкай філалагічнай традыцыі, дзе вывучэнню афарызмаў надаецца шмат увагі, яны, дзякуючы дамінаванню літаратуразнаўчага падыходу, супрацьпастаўляюцца, з аднаго боку, намалагічным выказванням як свядома асабістае (і таму часта парадаксальнае), суб'ектыўнае аб'ектыўнаму, а з другога, прыказкам як яскрава індывідуалізаванае агульнапрынятаму (параўн. вызначэнні афарызма ў вышэй згаданых “Brockhaus Enzyklopädie”, “Meyers Enzyklopädisches Lexikon”, а таксама ў “Meyers neues Lexikon” [Aphorismus 1971] і інш.). У французскай філалогіі, наадварот, сінонімамі тэрміна “афарызм” з'яўляюцца тэрміны “adage” і “proverbe” (параўн. у “Grand Larousse encyclopedique”).

І ў беларусістыцы, і ў русістыцы, суіснуюць два супрацьлеглыя пункты гледжання. Паводле аднаго з іх, афарызмы разглядаюцца толькі як геналагічна-семантычная катэгорыя або як адпаведная разнавіднасць неклішаваных выказванняў (гэсп. непрэцэдэнтных тэкстаў) і не маюць ніякага дачынення да ўстойлівых у маўленні фраз – прыказак, крылатых выразаў і г. д. [Эпштейн 1987; Міхневіч 1994; Бурак 1996], хоць іх прыметы могуць супадаць [Фюрстенберг 1970], а паводле другога, афарызмамі з'яўляюцца таксама і ўсе прыказкі [Афоризм 1962; Янкоўскі 1984; Гаспаров 1987].

Разам з тым, адзначае Ю.Я. Прохараў, у маўленчай практыцы паступова склалася традыцыя называць афарызмам усякае сціслае выслоўе пэўнага аўтара або ананімнага (у тым ліку і фальклорнага) паходжання [Прохоров 1997]. Такое разуменне афарызма знайшло сваё адлюстраванне ў шэрагу энцыклапедычных даведнікаў [Рагойша 1987, с. 308–309; Aphorismus 1980], у тым ліку і лінгвістычных [Сцяцко 1990, с. 28]. Пад уплывам побытавай практыцы ўжывання змест паняцця “афарызм” у еўрапейскай філалагічнай традыцыі аказаўся настолькі выпушчаным, што гэта выклікала ў свой час нават прапанову адмовіцца ад выкарыстання самога тэрміна [Mautner 1966].

1. Адсутнасць агульнапрынятага вызначэння паняцця афарызма тлумачыцца як эпістэमалагічнай складанасцю самога аб'екта, так і яго недастатковай даследаванасцю, у тым ліку і ў лінгвістыцы. Нават сам тэрмін “афарызм” не знайшоў адлюстравання ў пераважнай большасці буйных лінгвістычных энцыклапедыі і слоўнікаў мовазнаўчай тэрміналогіі (нават у такіх аўтарытэтных выданнях, як “Словарь лингвистических терминов” (1966) В.С. Ахмановай і “Лингвистический энциклопедический словарь” (1990) і інш.), хоць на практыцы ён звычайна даволі шырока выкарыстоўваецца лінгвістамі для абазначэння адпаведнай разнавіднасці маўленчых твораў і ўстойлівых у маўленні фраз.

Трэба заўважыць, што ў тых нешматлікіх выпадках, калі паняцце афарызма і разглядаецца ў лінгвістычных даведчаных выданнях, яно не заўсёды тлумачыцца ў тэрмінах самой лінгвістыкі. Дастаткова звярнуцца, напрыклад, да дэфініцый афарызма ў найноўшых беларускіх і рускіх лінгвістычных энцыклапедычных і тэрміналагічных даведніках, дзе ён

вызначаецца як “кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе, якое мае закончаны змест і дасканалую форму” [Сцяцко 1990, с. 28], “краткое, отточенное по форме изречение, содержащее обобщённую и законченную мысль” [Васильева 1995, с. 17], “выказванне, якое перадае лагічна закончаную думку (суджэнне) – жыццёвае назіранне, заклік, маральную сентэнцыю, параду, разважанне і г. д., выражаную абавязкова ў яскравай, трапнай і лаканічнай слоўнай форме” [Міхневіч 1994, с. 60] і да т. п.

У найбольш аўтарытэтных беларускіх і рускіх энцыклапедыях па тэорыі і гісторыі літаратуры “афарызм” кваліфікуецца як “изречение, выражающее с предельной лаконичностью в отточенной форме какую-либо оригинальную мысль” [Квятковский 1966, с. 54], “выслоўе, у якім у трапнай, лаканічнай і звычайна вобразнай форме выказана арыгінальная думка” [Рагойша 1987, с. 308], “обобщённая мысль, выраженная в лаконичной, художественно заострённой форме” [Гаспаров 1987], “вельмі лаканічнае і разам з тым змястоўнае, з абагульняючай думкай выказванне; кароткае, дасціпнае, арыгінальнае выслоўе вядомага аўтара, глыбокае па змесце і дасканалася па форме” [Лазарук 1996, с. 26] і да т. п.

Пры вызначэнні дыферэнцыяльных прымет афарызма ў лінгвістыцы (як і ў літаратуразнаўстве) выкарыстоўваюцца паняцці “арыгінальны”, “дасканалы (па форме)”, “дасціпны”, “кароткі”, “лаканічны”, “трапны” і г. д., якія не з’яўляюцца ўласна лінгвістычнымі. Названья паняцці ўвогуле нельга адносіць да метамовы навукі з прычыны, па-першае, адсутнасці іх адназначнага разумення (напрыклад, “кароткім” ці “лаканічным” можна вызначыць афарызм і з 3–5 слоў, і з 5–7 слоў у залежнасці ад яго прыналежнасці адпаведна да прыказак ці да літаратурных выслоўяў), а па-другое, іх фармавання па-за межамі ўласна навуковага тлумачэння рэчаіснасці [2].

Цяжкасці адназначнай кваліфікацыі афарызма выкліканы яшчэ і тым, што яго дыстынктыўныя прыметы кожны раз вызначаюцца звычайна ад нос у залежнасці ад вылучэння тых ці іншых катэгорыяльных разнавіднасцей афарызма (паводле асаблівасцей яго паходжання, ужывання, зместу і г. д.). Паказальным прыкладам тут можа служыць рускамоўны “Литературный энциклопедический словарь” (1987), дзе на адной і той жа старонцы двума вядомымі і вельмі аўтарытэтнымі аўтарамі сцвярджаецца, што “в фольклоре к афоризмам относятся пословицы и поговорки” [Гаспаров 1987] і што “афоризмы отличаются [...] от пословиц своей принадлежностью к письменной литературе, в связи с чем их смысл является более отвлечённо-нравственным, чем житейски-практическим, и чужд конкретно-вещественной образности” [Эпштейн 1987, с. 43].

У такіх выпадках вызначаецца (і аналізуецца), па сутнасці, кожны раз новы аб’ект, што абумоўлівае не толькі атамарнасць і супярэчлівасць спроб кваліфікацыі афарызма як прадукту маўленча-мысленчай дзейнасці, але і ўвогуле ставіць пад сумненне рэпрэзентацыйнасць самой кваліфікацыі. Пазбегнуць гэтага пры ўмове існавання мноства розных, часта супярэчлівых эпістэمالагічных поглядаў на афарызм у тэрмінах розных дысцыплін

(ці паддысцыплін) можна толькі шляхам вызначэння тых яго прымет, якія з'яўляюцца прынцыпова агульнымі (resp. універсальнымі) для ўсіх, або, прынамсі, для пераважнай большасці сістэмных інтэрпрэтацый афарызма.

2. Праблема акрэслення прымет афарызма. У якасці універсальных прымет афарызма, паводле яго агульнапрынятага разумення, можна вызначыць, па-першае, гранічную эканомнасць моўных сродкаў адлюстравання думкі (або, як звычайна кажуць, “лаканічнасць”, “сцісласць” выказвання і да т. п.), па-другое, абсалютную сэнсавую закончанасць (г. зн. сэнсавую эквівалентнасць афарызма закончанаму сказу з прамай матывіроўкай агульнага значэння) і, па-трэцяе, абагульнены, універсальны характар зместу (г. зн. здольнасць адлюстроўваць неадзінкавыя сувязі паміж не канкрэтнымі рэаліямі, а цэлымі класамі адпаведных рэалій).

Аднак толькі дзве апошнія ўласцівасці афарызма трэба лічыць яго ўласна дыферэнцыяльнымі прыметамі, таму што сам па сабе такі паказчык структурна-кампазіцыйнай пабудовы фразы, як “лаканічнасць”, уласцівы (будучы звычайным праяўленнем вядомага закону моўнай эканоміі) зусім не толькі афарызмам, але і ўстойлівым выразам неабагульненай семантыкі, у тым ліку і тым, што складаюць разам з афарызмамі асобныя маўленчыя жанры і класы моўных адзінак (перш за ўсё літаратурныя выслоўі і крылатыя выразы). Параўн.: бел. *Будзем сяць, беларусы!* (П. Броўка); *Вечны рухавік часова не працуе* (М. Коўзкі, “Доля праўды”); *Спяваеш добра, ды ці тое?* (Я. Колас); рус. *Он не ел, а вкушал* (А.П. Чехов); *А воз и ныне там* (И.А. Крылов); *Мы пахали* (И.И. Дмитриев); польск. *Góra mysz zrodziła* (Ezop); *Lira Nerona była kamertonem* (S.J. Lec, “*Myśli nieuczestane*”); *Umarły o nie! tylko umarły dla świata!* (A. Mickiewicz) і да т. п.

Шмат выказванняў неабагульненай семантыкі сустракаецца таксама і сярод устойлівых фраз нелітаратурнага паходжання – прыказак і іншых разнавіднасцей парэмій, што як і ўсе прэцэдэнтныя тэксты ў сваёй пераважнай большасці адрозніваюцца сціслымі лінейнымі памерамі. Параўн.: бел. *Мароз сем баб навёз; Я не я і кабыла не мая; Хоць малы, але вялікаму лапці падпляце*; рус. *Без меня меня женили; В огороде бузина, а в Киеве дядька; Мели, Емеля, твоя неделя*; польск. *Dużo krzyku, mało wetny; Taka hrabina jak i Maryna; Tu jest pies pogrzebany* і да т. п.

Акрамя таго, зусім не ўсе афарызмы, так бы мовіць, аднолькава “лаканічныя”. Звычайна прынята лічыць, што “каля 3/4 ўсіх афарызмаў складаецца з 3–5 слоў” [Фюрстенберг 1970]. Аднак на самой справе гэта зусім не так. Асабліва шмат афарызмаў, якія нярэдка бывае вельмі цяжка назваць “лаканічнымі”, сустракаецца ў мове мастацкай літаратуры і ў філасофскіх тэкстах. Напрыклад, у вядомым рускамоўным зборніку літаратурных афарызмаў “*Симфония разума*” (1976) тых адзінак, што складаюцца з трох-пяці слоў, змяшчаецца ўвогуле толькі не больш за 7,0 % [Федоренко 1990, с. 88]. У даведніку Ф.М. Янкоўскага “*Крылатыя выразы і афарызмы*” з беларускіх літаратурных крыніц [Янкоўскі 1960] адзінак такіх памераў не больш за 25,0 %. У сувязі з гэтым быў нават прапанаваны спецыяльны тэрмін для абазначэння такіх “вялікіх па памерах” афарызмаў –

“афарыстычныя выказванні”, да якіх “можно отнести мудрые мысли, которые, будучи сжаты до предела, всё же не укладываются в границы афоризма” [Федоренко 1990, с. 87–88] [3]. Параўн.: бел. *Канец!... Як многа разважання І засмучонага пытання У гэтым простым, страшным слове, Калі астатняю мяжою Канец кладзецца між табою І тым, што дорага і міла, Што душу грэла і хіліла І сэрца моцна парывала* (Я. Колас). Або: рус. *Есть три рода подлецов на свете: подлецы наивные, то есть убеждённые, что их подлость есть высочайшее благородство, подлецы, стыдящиеся собственной подлости при непременно намерении всё-таки её докончить, и, наконец, просто подлецы, чистокровные подлецы* (Ф.М. Достоевский). Або: польск. *Człowiek, który zostawia po sobie pamiętnik źle lub dobrze pisany, byle szczery, przekazuje i daje przyszłym psychologom i powieściopisarzom nie tylko obraz swoich czasów, ale jedynie prawdziwe ludzkie dokumenty, którym można zaufać* (H. Sienkiewicz) і да т. п.

Нямала вялікіх па памерах выказванняў існуе і сярод афарыстычных прыказак, крылатых выказаў і іншых устойлівых фраз, хоць агульнапрынята лічыць, што адной з іх вызначальных (resp. катэгорыяльных) прымет з’яўляецца менавіта “лаканічнасць” [Глухих 1996]. Параўн.: бел. *Да пары збан ваду носіць: як вуха (ручка) уварвецца, то й збан паб’ецца; Ігнат не вінават, і Аўгіння не вінна, вінавата хата, што пусціла Ігната; Хоць праўда, хлеб ядуць і з вуды, Але не ўсе і не заўсюды* (Я. Колас); рус. *Беда, коль пироги начинёт печи сапожник, а сапоги тачат пирожник* (И.А. Крылов); *В человеке всё должно быть прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли* (А.П. Чехов); *Мужик год не пьёт, и два не пьёт, а как чёрт прорвёт, так и всё пропьёт*; польск. *Gdzie chęć przychylna, uprzejmość wesola, nikt się nie krzywi, nikt nie marszczy czoła; Nigdy się najmędrszemu walka nie poszczęści, gdy przeciw argumentom szable albo pięści; Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy, I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy* (A. Mickiewicz) і да т. п.

Па сутнасці, уласцівасць афарызма быць “кароткім”, “сціслым”, “лаканічным” і да т. п. вынікае з самой прыроды маўленчага выказвання (з’яўляецца адпаведнікам сказа ва ўзроўневай іерархіі моўных адзінак), сінтаксічны аб’ём якога дэтэрмінаваны межамі аперацыйнай памяці чалавека (7±2 элементы). Пры гэтым паняцце аб’ёму афарызма зусім не павінна абмяжоўвацца толькі лінейнымі памерамі фразы (колькасцю слоў і да т. п.), а мусіць уключаць у сябе перш за ўсё структурную глыбіню выказвання, г. зн. колькасць ступеней яго ўтварэння, якая звычайна не перавышае памянёную “магічную лічбу”. Таму і “лаканічнасць” як адну з характарыстык афарызма трэба звязваць з аб’ёмам не паверхневай, а глыбінняй сінтаксічнай структуры фразы. Гэтаму, што вельмі паказальна, ніяк не супярэчыць існаванне даволі вялікіх па сваіх знешніх памерах афарыстычных выслоўяў, якія ў сваёй пераважнай большасці складаюцца з некалькіх сэнсава звязаных паміж сабой афарызмаў або адрозніваюцца выкарыстаннем гамагенных сінтаксічных ці лексічна-граматычных моўных сродкаў. Параўн.: бел. *То [зямля – Я. І.] – наймацнейшая аснова І жыцця першая ўмова. Зямля не зменіць і не здрадзіць, Зямля паможэ і дарадзіць, Зямля дасць волі, дасць і сілы, Зямля паслужыць*

да магiлы, Зямля дзяцей тваix не кiне, Зямля – аснова ўсёй Айчыне (Я. Колас) [4]; рус. *Бороться, пренебрегать опасностью, бросаться в воду для спасения не только человека, но даже простой кошки, питаться чёрствым хлебом, чтобы положить конец возмущающей вас неправде, чувствовать себя заодно с теми, кто достоин любви, чувствовать себя любимым ими – всё это для человека, полного энергии, силы, мощи, юности, это глубокое счастье сознавать, что ты живёшь* (П.А. Кропоткин); польск. *Tak, nic nie ma stałego na ziemi prócz tego, co człowiek posiada we własnej piersi i głowie: prócz wiedzy, która wskazuje drogi i uczy stapać po nich, prócz pracy, która rozjaśnia samotność i odzęgnywa nędzę, prócz doświadczenia, która naucza, i wysoko podniesionych uczuć, która od złego chronią* (E. Orzeszkowa) і да т. п.

Трэба адзначыць, што спалучэнне некалькіх афарыстычных выслоўяў або выкарыстанне тоесных сінтаксічных канструкцый ці лексічна-граматычных форм можа быць уласціва структуры не толькі непраэцэдэнтных афарызмаў, але і ўстойлівых афарыстычных фраз (з фонду прыказак, крылатых выразаў і іншых разнавіднасцей моўных афарызмаў), што натуральна ўплывае на іх лінейны аб'ём. Параўн.: бел. *Што кажух, то не вата, а што капуста, то не гарбата*; рус. *Блажен, кто смолоду был молод, Блажен, кто вовремя созрел* (А.С. Пушкин); польск. *Gdzie jest miód, tam będą i pszczoły; gdzie piękna dziewczyna, tam będą i chłopcy* і да т. п.

Такім чынам, пад афарызмам мэтазгодна разумець выказванне, у якім адлюстравана ў найвышэйшай ступені абагульненая і абсалютна закончаная думка, незалежна ад яго магчымых семантычных, прагматычных, генетычных, функцыянальных, структурных ці іншых унутраных і/або знешніх асаблівасцей. Гэта значыць, што афарызмам можа быць і выслоўе ў мове мастацкай літаратуры ці асобны літаратурны твор, і прыказка (як і іншыя разнавіднасці парэмій), і філасофская ці навуковая фармулёўка, і сентэнцыя рэлігійнага зместу, і сацыяльна-палітычны лозунг ці дэвіз, і юрыдычная формула, і рэкламны слоган ці рэкамендацыйна-інфармацыйны тэкст, і звычайная рэпліка бытавога дыялога, і агульнавядомая цытата, і г. д. – інакш кажучы, любое праэцэдэнтнае ці непраэцэдэнтнае выказванне з прамой ці пераноснай матывіроўкай агульнага значэння, што адлюстроўвае пазачасавую і неалакалізаваную сувязь паміж неадзінкавымі аб'ектамі рэчаіснасці і з'яўляецца зместава самадастатковым (аўтасемантычным). Параўн.: бел. *Мы славу параўноўваем з віном, А забыццё глухое – з палыном. Пакуль не лёг твой цень, твой дзень кароткі З табою у ложка вечнасці – труну, П'ючы шумлівай славы хмель салодкі, Не забывай пра горыч палыну* (А. Куляшоў); *Канюшына – каню сіла* (ужываецца і ў пераносным сэнсе 'Кожнаму патрэбна нешта сваё для існавання і самавыяўлення' як прыказка, і ў прамым значэнні або ў якасці трапнага выслоўя, што гаворыцца, калі кормяць каня, або ў якасці "гаспадарчага" выслоўя, калі размова ідзе пра тое, як трэба даглядаць коней [Іванова 1997, с. 80]); *Антон прыдзірлівым позіркам зверху ўніз акінуў Зосьчыну постаць і ў ягоных шэрых вачах з'явіўся клопат: – Ну як? Трохі падсохла? – Падсохла. Толькі спаднічка макраватая яшчэ. – Высахне. На марозе ўсё хутка сохне.* (В. Быкаў, "Пайсці і не вярнуцца");

рус. *Сколько кукушка кому накукует, столько тому и жить* (агульнавядома прымха); *Миру – мир!* (лозунг савецкіх часоў, які стаў шырока вядомы з траўня 1951 г.) [5]; *Проверьте деньги (сдачу), не отходя от кассы!* (шырока распаўсюджаны надпіс у крамах, разлікова-касавых цэнтрах і да т. п.); польск. *Choćbyś szedł i do Krakowa, i tam bieda jednakowa* (прыказка); *Nie rzekł, jako żyw, żaden większej prawdy z wieka, Jako kto nazwał bożym igrzyskiem człowieka. Bo co kiedy tak mądrze człowiek począł sobie, Żeby się Bóg nie musiał śmiać jego osobie?* (J. Kochanowski, “Fraszki”, III, 76: “Чзловек боже igrzysko”); *To nieprawda, że mężczyźni myślą tylko o jednym! Czas na EB!* (рэклама вядомага польскага піва “ЕВ”) і да т. п.

Такая кваліфікацыя афарызма не супярэчыць класічнаму (resp. найбольш старажытнаму і традыцыйнаму) разуменню адпаведнага паняцця, якое склалася яшчэ ў антычнасці. У старажытнагрэчаскай мове, напрыклад, пад *ἀφορισμός* разумелася “азначэнне” (resp. definitio) [6], г. зн., па-першае, “сказ”, па-другое, суджэнне, дзе адлюстраваны найбольш агульныя ўласцівасці прадмета або класа прадметаў (пры гэтым у апошнім выпадку азначэнне ахоплівае ўсе магчымыя выпадкі з той сферы, на якую яно распаўсюджваецца), менавіта “абагульненне рэчаіснасці”.

3. Вузкае і шырокае разуменне паняцця “афарызм”. Вызначэнне афарызма як любой фразы абагульнена-універсальнай семантыкі можна назваць “шырокім” разуменнем аб’ёму афарыстычнага матэрыялу. Трэба адзначыць, што “вузкае” разуменне афарызма было ўпершыню эксплікавана ў тэрмінах стылістыкі яшчэ ў канцы 1930-х гг. пры размежаванні прастамоўнай і кніжнай афарыстыкі: “пословица – тоже афоризм, но в форме просторечия; афоризмом в узком смысле слова, мы называем изречение как бы «высокого стиля» с печатью книжного языка” [Рыбникова 1937, с. 257]. “Шырокае” ж разуменне афарызма імпліцытна было скарыстана (але спецыяльна не акрэслена) у канцы 1970-х гг. пры лінгвакраіназнаўчым апісанні рускай мовы, аднак толькі для катэгарыяльнага размежавання тых афарызмаў, што ствараюцца ў маўленні (т. зв. “маўленчых”) і ўстойлівых у маўленні афарыстычных фраз масавага ўжывання (т. зв. “моўных афарызмаў”). Пры гэтым вызначэнне афарыстычных адзінак мовы адрозніваецца прынцыпова “шырокім” характарам. Пад “моўнымі афарызмамі” разумеюцца, акрамя прыказак і крылатых выразаў, яшчэ і ўстойлівыя ў маўленні “прызывы, дэвізы, лозунгі і другія крылатыя фразы, якія выражаюць вызначаныя філасофскія, сацыяльныя, палітычныя погляды”, а таксама “агульна-навучныя формулы і прыродна-навучныя формуліроўкі” [Верещагин 1990, с. 71–72] [7].

Такім чынам, пад афарызмам як лінгвістычнай адзінкай трэба разумець выказванне, якое сінтаксічна эквівалентнае сказу і ў якім адлюстравана абагульненая і закончаная думка, незалежна ад яго магчымых іншых структурных, сэнсавых, функцыянальных, генетычных, прагматычных і г. д. унутраных і/або знешніх асаблівасцей. Афарызм (ва ўласна лінгвістычным сэнсе) – гэта любая фраза ў форме сказа (устойлівая ці свабодная з прамым ці пераносным агульным значэннем), якая

адлюстроўвае пазачасавую і nelaкалізаваную сувязь паміж неадзінкавымі рэаліямі і з'яўляецца зместава самадастатковай (аўтасемантычнай). Для ўласна лінгвістычнага вызначэння афарызма не патрэбна больш ніякіх зместавых, генетычных, функцыянальных, структурных ці іншых унутраных і/або знешніх характарыстык [Іваноў 1994].

Паняцце “афарызм” не павінна атаясамлівацца з уяўленнем аб нейкім асобным маўленчым жанры, якое або істотна супрацьпастаўляецца паняццям “літаратурнае выслоўе”, “крылаты выраз”, “прыказка” (ці “прымаўка”) або, наадварот, ніяк не размяжоўваецца з імі. Усе выслоўі і парэміі могуць быць па сваёй семантыцы або афарыстычнымі (адлюстроўваць рэчаіснасць у абагульненым выглядзе), або неафарыстычнымі (паведамляць аб прыватных з'явах быцця). У адносінах да афарыстычных літаратурных выслоўяў, крылатых выразаў, прыказак паасобку паняцце афарызма трэба лічыць не родавым (як гэта пашырана ў звычайнай практыцы і навуковым ужыванні), а **катэгарыяльным**. Такое разуменне паняцця “афарызм” дазваляе не толькі акрэсліць асобны клас (тып) выказванняў на падставе адной адметнай уласцівасці (якасці афарыстычнасці), але і супрацьпаставіць іх на гэтай падставе ўсім астатнім выказванням – не афарызмам.

Афарызм паводле сваіх інтэгральных прымет суадносіцца з сумежнымі з'явамі мовы і маўлення (парэміямі і літаратурнымі выслоўямі) толькі часткова, г. зн. што афарызм можа быць і прыказкай, і літаратурным выслоўем (у складзе пэўнага тэксту або асобным творам), і крылатым выразам і г. д., але не ўсе яны з'яўляюцца афарыстычнымі паводле сваіх структурных і семантычных уласцівасцей [Іваноў 1994; Іванов 1995]. У адносінах да ўсіх без выключэння літаратурных выслоўяў, крылатых выразаў, прыказак паняцце афарызма трэба разглядаць як **класіфікацыйнае** (у сэнсе іх вызначэння як “афарызмаў” або як “не афарызмаў”).

Прапанаванае ўласна лінгвістычнае (якое можна вызначыць як “шырокае”) разуменне паняцця афарызма дазваляе не толькі адназначна акрэсліць межы самога паняцця “афарызм”, але і стварыць аб'ектыўныя падставы як для несупярэчлівай інтэрпрэтацыі афарызма ў тэрмінах асобных філалагічных дысцыплін (ці паддысцыплін), так і для пабудовы агульнай лінгвістычнай тэорыі афарызма як феномена маўленча-мысленчай дзейнасці і як спецыфічнай з'явы (адзінкі) мовы і маўлення.

Заўвагі

1. Тэрмін *афарызм*, які паходзіць ад гр. *ἀφορισμός* (“азначэнне”), праз лац. *aphorism* замацаваўся ў розныя часы і ўжываецца ва ўсіх сучасных заходнееўрапейскіх мовах. Ва ўсходнеславянскіх мовах вядомы з XVIII стагоддзя (рус. *афорисмъ* у “Словарь Академіи Россійской” 1789 г.) і запазычаны, відаць, з ням. *Aphorismus* або з фр. *aporisme* [Черных 1994, с. 60].

2. Параўн. агульнамоўнае значэнне слова *афарызм*, якое ў беларускай мове абазначае “кароткае трапнае выслоўе” [Тлумачальны слоўнік 1996, с. 74], а ў рускай – “изречение, выражающее с предельной лаконичностью в отточенной форме какую-либо оригинальную мысль” [Словарь русского языка 1981, с. 52].

3. Упершыню тэрмін “афарыстычнае выказванне” ў згадавым сэнсе быў ужыты ў працы [Федоренко 1985, с. 253].

4. Гэта ўтварае праблему вызначэння “ўласных межаў” такога тыпу афарызмаў у выпадку іх вылучэнні з кантэксту [Міхневіч 1983, с. 62].

5. Параўн.: *Мир – миру!* (больш ранні варыянт 1949 г.) ⇐ *Мир всему миру!* (антываенны лозунг часоў Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. у Расіі) ⇐ *О мире всего мира* [...] *Господу помолимся* (Великая ектенія) [Душенко 1997, с. 436].

6. Гр. *ἀφορισμός* ‘вызначэнне’ з’яўляецца вытворным ад дзеяслова *ἀφορίζω* ‘аддзяляю, адмяжоўваю, вызначаю’ (< *ορίζω* – устапаўліваю мяжу, вызначаю’ з прэфіксам аддзялення, аддзялення *ἀφ-*) [Черных 1994, с. 60].

7. Дарэчы, менавіта з’яўленне “лінгвакраізнаўчай” інтэрпрэтацыі афарызма, якая даволі хутка стала шырокавядомай і пачала выкарыстоўвацца і па-за межамі тэорыі і практыкі лінгвакраізнаўства, выклікала ў свой час значнае павялічэнне цікавасці да вывучэння афарызма, асабліва ў тэрмінах лінгвістыкі (прынамсі, на ўсходнеславянскіх мовах за апошнія два з паловай дзесяцігоддзя колькасць прац, прысвечаных аналізу моўнай прыроды афарызма, павялічылася ў некалькі дзесяткаў разоў больш, чым за ўвесь папярэдні час).

Літаратура

Афоризм // Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. / гл. ред. А.А. Сурков. – М.: Сов. энциклопедия, 1962. – Т. 1. – С. 366.

Бурак, І.Л. Афарызм / І.Л. Бурак // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 1996. – Т. 2. – С. 127.

Васильева, Н.В. Краткий словарь лингвистических терминов / Н.В. Васильева, В.А. Виноградов, А.М. Шахнарович. – М.: Русский язык, 1995. – 175 с.

Верещагин, Е.М. Лингвострановедческий план афористики / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1976. – С. 162–195.

Верещагин, Е.М. Национально-культурная семантика языковых афоризмов / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1990. – Гл. 7. – С. 71–80.

Гаврин, С.Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория / С.Г. Гаврин // Учёные записки Пермского гос. пед. ин-та. – Пермь, 1971. – Т. 87: Вопросы теории и методики русского языка. – С. 3–23.

Гаспаров, М.Л. Афоризм / М.Л. Гаспаров // Литературный энциклопедический словарь / под ред. В.М. Кожевникова и П.А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С. 43.

Глухих, В.М. Приёмы лаконичности в пословицах и поговорках / В.М. Глухих // Русский язык в школе. – 1996. – № 2. – С. 76–80.

Душенко, К.В. Словарь современных цитат: 4300 ходячих цитат и выражений XX века, их источники, авторы, датировка / К.В. Душенко. – М.: Аграф, 1997. – 632 с.

Иванов, Е.Е. Афоризм как единица языка vs. речи (к истории и теории понятия) / Е.Е. Иванов // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы / редкол.: И.М. Кобозева (отв. ред.) и др. – М.: Филология, 1995. – Т. 1. – С. 192–193.

Иванова, С.Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраізназн. дапам. / С.Ф. Иванова, Я.Я. Іваноў. – Мінск: Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.

Іваноў, Я.Я. Афарызм як прадмет філалогіі і аб’ект лінгвістыкі / Я.Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Сер. 4. – 1994. – № 3. – С. 61–65.

- Квятковский, А.П. Поэтический словарь / А.П. Квятковский. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
- Королькова, А.В. Русская афористика / А.В. Королькова. – М.: Флинта, 2005. – 344 с.
- Лазарук, М.А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў / М.А. Лазарук, А.Я. Ленсу. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Народная асвета, 1996. – 176 с.
- Мечковская, Н.Б. Афористика: судьба жанра в семиотическом освещении / Н.Б. Мечковская // Wyraz i zdanie w językach słowiańskich: opis, confrontacja, przekład / red. I. Łuczaków, J. Sokołowski. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – S. 183–189. – (Acta Universitatis Wratislaviensis N° 2378; Slavica Wratislaviae CXVII).
- Міхневіч, А.Я. Афарызмы / А.Я. Міхневіч // Беларуская мова: энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 60–61.
- Міхневіч, А.Я. Афарыстыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) / А.Я. Міхневіч // Беларуская лінгвістыка. – 1983. – Вып. 22. – С. 59–65.
- Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 236 с.
- Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки: (замечки по общей теории клише) / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
- Прохоров, Ю.Е. Афоризм / Ю.Е. Прохоров // Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Караулов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Большая Российская Энциклопедия; Дрофа, 1997. – С. 42.
- Рагойша, В.П. Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Вышэйшая школа, 1987. – 414 с.
- Рыбникова, М.А. Введение в стилистику / М.А. Рыбникова. – М.: Советский писатель, 1937. – 282 с.
- Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой; АН СССР, Ин-т русского языка. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1. – 698 с.
- Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мінск: Вышэйшая школа, 1990. – 222 с.
- Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
- Федоренко, Н.Т. Афористика / Н.Т. Федоренко, Л.И. Сокольская. – М.: Наука, 1990. – 419 с.
- Федоренко, Н.Т. Жанровые и видовые особенности афоризмов / Н.Т. Федоренко, Л.И. Сокольская // Известия АН СССР. Сер. лит-ры и языка. – 1985. – Т. XLIV. – № 3. – С. 245–256.
- Федоренко, Н.Т. Меткость слова: афористика как жанр словесного искусства / Н.Т. Федоренко. – М.: Современник, 1975. – 255 с.
- Фюрстенберг, А.И. Афоризм / А.И. Фюрстенберг // Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 2. – С. 434.
- Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (пословицы и афоризмы) / М.А. Черкасский // Паремологический сборник: Пословица. Загадка (Структура. Смысл. Текст) / сост., ред. и предисл. Г.Л. Пермякова. – М.: Наука, 1978. – С. 35–52.
- Черных, П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: 13560 слов: Т. 1–2 / П.Я. Черных. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1994. – Т. 1. – 623 с.
- Эпштейн, М.Н. Афористика / М.Н. Эпштейн // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С. 43–44.
- Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.

Янкоўскі, Ф.М. Афарызм / Ф.М. Янкоўскі // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. / рэдкал.: І.П. Шамякін і інш. – Мінск: БелСЭ, 1984. – Т. 1. – С. 229.

Янович, Е.И. Современная русская афористика: семантика, стиль, структура текста и механизмы его порождения / Е.И. Янович // Выбранные научковые працы Беларускага дзяржаўнага універсітэта: у 7 т. – Мінск: Выд-ва БДУ, 2001. – Т. 2: Гісторыя. Філалогія. Журналістыка / рэдкал.: А.А. Яноўскі (адк. рэд.) і інш. – С. 427–433.

Aphorism // Encyclopedia Britannica: A New Survey of Universal Knowledge: Vol. 1–24. – Chicago; London; Toronto: Encyclopedia Britannica LTD, 1965. – Vol. 2. – P. 96–97.

Aphorisme // Grand Larousse encyclopedique: En 10 vol. – Paris: Librairie Larousse, 1966. – Vol. 1. – S. 479.

Aphorismus // Brockhaus Enzyklopädie: in 20 Bd. – Wiesbaden: F.A. Brockhaus, 1966. – Bd. 1. – S. 608.

Aphorismus // Meyers Enzyklopädisches Lexikon: in 25 Bd.: Mit 100 signierten Sonderbeiträgen. – 9 Aufl., völlig neu bearb. – Mannheim ets.: Bibliographische Institut ets., 1973. – Bd. 2 / Sonderbeitr.: A. Gehlen, O. Heckmann, W. Heisenberg et al. – S. 387.

Aphorismus // Meyers neues Lexikon: in 18 Bd. – 2, Aufl., völlig neu erarb. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1971. – Bd. 1. – S. 381.

Aphorismus // Meyers Universal-lexikon. – 3, Aufl., überarb. Nachdruck. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1980. – Bd. 1. – S. 114.

Krüger, H. Studien über den Aphorismus als philosophische Form: Inaug.-Diss. / H. Krüger. – Frankfurt a. M., 1956. – 144 S.

Mautner, F.H. Maxim(e)s, Sentences, Fragmente, Aphorismen / F.H. Mautner // Actes du IV-e Congrès de l'Association internationale de littérature comparée (Fribourg 1964) / réd. par F. Jost. – The Hague; Paris, 1966. – II: Termes et notions littéraires: imitation, influence, originalité. – S. 812–819.